

Додому

Олександр Мінович

Вже більше двадцяти років я живу в Канаді. Після того, як закінчилась Друга світова, довелось мені покинути рідну домівку та Батьківщину і втікати – сюди, за океан. Втікав я від найстрашнішої, найпідступнішої і найжорстокішої влади на землі – від радянщини. Коли в 1943 році до нас на Волинь прийшли "другі совети" (перші були в 1939-му), вибір у мене, вісімнадцятирічного, був невеликий – або заберуть мене в радянську армію та поженуть на фронт, добивати німця, або йти треба було в ліс, в УПА, куди йшли тоді майже всі наші хлопці.

Радянська армія, як і влада, були нам чужими і ми вже знали, що вони несли з собою нечувані та небачені страхиття – голод, тюрми, Сибір, колгоспи, зруйновані та спалювані церкви. Всі ми пам'ятали, як совети відступаючи в сорок першому, постріляли без суду і слідства майже всю інтелігенцію в наших краях.

Тож дорога була у мене одна.

В УПА мені воювати не прийшлося. За мою грамоту призначили мене в підпільну друкарню. Друкували листівки та розносили по селах. Для радянської влади ми були більшими ворогами, ніж ті, хто ходив з автоматом. Тож невдовзі нашу друкарню вистежили та оточили. Дали ми червоним переслідувачам останній бій, в якому майже всі мої побратими полягли. А мені пощастило втекти.

Побачив я, що спротив наш та боротьба з величезною радянською силою доходить до кінця, і вирішив йти подалі від небезпеки, яка чигала на кожному кроці.

Довгим-предовгим і дуже важким та небезпечним був мій шлях до Канади. Багато разів мені доводилось ризикувати життям, уникати кулі і катівень радянських спецслужб, які господарювали по всій Європі та виловлювали таких як я, неначе звірів.

Але з Божою поміччю я таки дістався сюди.

Обжився, знайшов роботу, потроху вивчив мову, і став тут своїм. Благо, таких як я було тут багато.

Навчився заробляти, з'явилися у мене непогані гроші, купив будинок, облаштувався. Багато став подорожувати, завів різні знайомства.

Проте з сім'єю не вийшло. Мабуть, я однолюб. Бо в серці моєму залишилася дівчина Юстина із сусіднього волинського села, до якої я ходив більше року. Хоч ми й не перейшли з нею до дорослих відносин, як чоловік і жінка, і далі поцілунків у нас не дійшло, але були ми зачаровані одне одним, і ця зачарованість залишилась в мені десь глибоко до цього дня.

І ніби все було добре.

Але туга, велика туга за всім мені рідним, за нашим селом, за батьками, братом і сестрами, за нашими ясенами не давала мені спокою, пекла під серцем. І так мені від цього боліло та щеміло, що аж дух забивало. В середині мене поселився такий смуток і жаль, що жити не міг. Так уже мені хотілося хоча б на хвилику, хоча б одним оком

глянути на наших і на все, чим дорожив і що міцно тримав у своїй пам'яті.

А тут ще пісня. Як почув: "Чуєш, брате мій, товаришу мій...кличуть кру-кру-кру, в чужині помру, заки море перелечу, крилонька зітру" – то вже місця собі не знаходив. І в решті-решт вирішив – поїду. Туди, прямо в радянське пекло, через всі перепони. Будь-що буде. Добрався сюди, то спробую й назад. Якщо мій ангел-охоронець ще буде зі мною – якось доберуся до рідної сторони.

Почав готуватися. Загриміти на Колиму я не хотів, тому мусив добре все продумати та організувати. Поміняв я двічі прізвище, зробив новий паспорт канадський, знайшов фірму, яка возить туристів в СРСР, відклав трохи грошей, отримав радянську візу, як бізнесмен, що хоче співпрацювати з Радянським Союзом.

Вирішив попрощатися на всяк випадок з друзями. Після цього подався в путь. Перед тим, правда, ще зустрівся з одним чоловіком, котрий працював якийсь час у советів та знав трохи їхні порядки. Що зміг – випитав у нього та закрив до пам'яті.

Літак приземлився в Ленінграді. Тут нас зустріли, поселили в готель у центрі міста, і водили гуртом, не відпускаючи жодного в сторону, по музеях і виставках. Двоє молодих чоловіків, коротко підстрижених, у темних костюмах з краватками та з явною військовою виправкою, не відставали від нас ні на мить. Навіть до вбиральні разом ходили.

Але я вже проходив не раз, як вода скрізь пальці, через таку охорону. Коли втівав за океан, не один раз оминав пастки таких наглядачів, тож був упевнений, що й тут якось зумію від них вислизнути.

Декілька днів придивлявся я до їхніх порядків та шукав для себе шпарину, через яку покину готель і моїх вартових. І видивився.

Посидів трохи в ресторані, і коли біля виходу з готелю скупчилася чергова група туристів-іноземців, вийшов разом з ними на вулицю до автобусу, а там шмигнув за газетний кіоск і причаївся.

В групі зробили перекличку. Всі були в наявності, тож посідали разом зі своїм супроводом до автобусу і поїхали. Мене залишили без догляду.

Коли перехожих побільшало, я влився у натовп, і покинув район готелю.

Російську я більш-менш знав. Любив читати їхню літературу, і в Канаді доводилось по роботі спілкуватись з одним росіянином, колишнім власівцем.

У центрі міста мій одяг та вигляд нікого не дивував. Тут теж траплялися люди в костюмах, і гарно одягнуті. Проте коли відійшов трохи далі, то побачив, що виглядаю білою вороною серед простого ленінградського люду. Ті були здебільшого вбрані в поношену робочу одежу.

Був кінець травня, і зранку бувало холодно, то ходили в куфайках та чоботях.

Треба було маскуватись.

Зайшов до невеликого магазину, купив там собі прості сірі радянські штани, чоботи, светра, куфайку. Подався з тим у напіврозвалений будинок, де переодягнувся. Нове вбрання поймавав трохи та вивалював у пилуці, щоб не кидалося у вічі своєю новизною. Все своє, разом з паспортом загорнув у великий шматок руберойду, поклав

до першої-ліпшої ями і засипав піском.

Все це тепер мені поки що ні до чого, воно тільки заважатиме. Тож буде чекати тут мого повернення.

Іноземцю пересуватися Радянським Союзом не дозволяється. Це мені ще в Канаді розповіли. Потрібно було набути вигляду радянської людини.

Я розумів, що мене могли вже шукати, тому треба було зробити все, щоб у мене не залишилося нічого спільного з тим, яким я виглядав ще годину назад.

Я зарання відпустив собі бороду, вуса, заріс добрим волоссям на голові, тому зайшов в першу ліпшу перукарню, де коротко підстригся і поголився. Старався майже не говорити, боявся своєї вимови або вставити якесь англійське словечко, що виходило в мене мимоволі, коли спілкувався із земляками до подорожі.

На всяк випадок запам'ятав прізвище та ім'я перукаря, яке було в нього вказане на робочому місці. Подумав, що може згодиться.

Переодягнений, поголений, коротко підстрижений, з насунутим на очі картузом, я став почувати себе впевненішим.

Тепер головне – постійно триматися натовпу і не попадатися на очі міліціонерам.

Радянських грошей я заздалегідь наміняв біля готелю у міняйл, що нишком підходили до кожного іноземця і пропонували щось у них купити або поміняти гроші. Вільного обміну грошей у радянській країні не було, але біля готелю, де селили іноземців, міняйли були, і їх чомусь ніхто не чіпав, хоча за валюту в кишені могли посадити надовго в тюрму. Напевно, ці спритники співпрацювали з міліцією. Частину грошей поміняли мені в банку по приїзді, то ж назбиралося в мене біля тисячі радянських рублів, яких повинно мені було хватити для досягнення мети.

Гроші я порозкладав у чоботи та зашив в різних місцях одягу.

Досвід мій говорив, що схованок повинно було бути чим більше – тим краще. Часом якщо одну знайдуть, то далше не шукають.

Купивши їжі в дорогу, подався я на залізничний вокзал. Взяв квиток до Бреста, і вийшов назад у місто. На вокзалі було дуже багато міліції.

До вагона зайшов перед відправленням потягу.

Знову всіляко намагався мовчати або говорити коротко, часто показував пальцем на те, що хочу.

В поїзді трохи дав собі розслабитися, думав тоді, що головне позаду.

Тут було душно, стояв сильний запах поту, тютюну, онуч, часнику і самогону.

Виявилось, що я потрапив у так званий "загальний вагон", в якому їздили найбільш бідні радянські люди.

Коли я запитав у провідниці, яке моє місце, вона глянула на мене дуже здивовано, ніби знала звідки я приїхав.

— Ти нічого не переплутав? Ніяких місць тут немає. Це тобі не купе. Сідай де можеш, і де є вільне місце.

Вільних місць не було, і спочатку я трохи їхав стоячи, але потім якась бабуса потіснила своїх малих онуків, і я зміг присісти з краєчку коло них.

На якійсь проміжковій станції люди почали виходити, і звільнилось верхнє місце.

За прикладом інших я заліз туди просто в чоботях і зо всією своєю ношею.

Коли пізніше зняв чоботи, наразився на нову небезпеку. На ногах у мене були кольорові шкарпетки з латинськими літерами, які відразу привернули увагу всіх, хто проходив повз мене.

— Ого, які шкарпеточки! Ти де такі взяв? – раз-по-раз говорили мені пасажир.

Щоб не дочекатися, коли таке питає міліціонер, я зняв шкарпетки, засунув їх в кишеню і спав з голими ногами, які через мій великий зріст витягнулися в прохід і заважали тим, хто ходив по вагону.

Відпочивши та заспокоївшись, я почав обдумувати своє становище.

Достеменно мене тепер розшукують, і мої фото, цілком імовірно, розвісили по різних місцях. Хоч я і змінив свій вигляд, але остерігатися досі потрібно. Небезпека чекала мене скрізь. Країна помінялася. Всюди багато міліції. На вулиці я бачив, що діти майже всі ходять зі значками, на яких красуються портрети Леніна, або з червоними галстуками.

У кіосках продають, я б сказав би, тільки пропагандистську пресу. В кожній газеті чи журналі на видному місці — комуністичні символи і вожді. Місто обклеєне та обвішане радянськими плакатами. Всі сприймають це як належне і спокійно на це реагують. Отже, всі вони тепер стали радянськими людьми, а мені – ворогами. І від кожного я можу чекати капостей на мою голову.

В поїзді я підслухав, що один із пасажирів їде з Ленінграда на Волинь і везе з собою приправи до їжі – перець, корицю, ваніль. Виявляється, в наших краях таких товарів бракує, то можна продати втридорога і виручити добрі гроші.

Розпитав його про все. Дізнався, що їде без паспорта, і що так робить переважна більшість людей. Паспорти чомусь із собою не возять, а в сільських людей, виявляється, їх і зовсім немає.

— Це добре, – подумав я, – отже і в мене ніхто не буде вимагати того паспорта.

На всяк випадок прикупив я у того чоловіка трохи краму, що він віз продавати, і вирішив, що буду мати хоч якесь прикриття для чого їду і куди.

В Бресті на залізничному вокзалі мене таки затримала міліція. Як я не старався триматися купи людей, але пильне око місцевого міліціонера вловило щось підозріле в мені. Може одяг, що був новим, хоч і вже трохи зім'ятим та потертим.

— Ну-ка пошли со мной. Что-то ты какой-то как не свой, – звернувся до мене російською вусатий міліціонер.

— Бо не ваш, – кажу, — українець я. Їду до Ковеля, хочу трохи продати там перцю і кориці. Грошей заробити.

— Так ты спекулянт или как?

— Та ні, — кажу, — дрібницю везу. На ліки, бо вдома дочка хвора.

— Разберемся.

В кімнаті міліції мене обшукали. Відразу забрали 150 карбованців, які були в кишені.

— Откуда дровишки? – поцікавилися міліціонери.

— Та то я трохи в поїзді товару продав.

— Ну вот, видишь, все-таки спекулянт, за что и ответишь.

Мене замкнули в холодній вогкій камері, яка наскрізь пропахла чимось кислим.

На всяк випадок, я заявив, що живу в Ленінграді та назвався прізвиськом перукаря, в якого голився. Міліціонери пообіцяли, що зателефонують до Ленінграда та дізнаються, чи є там такий.

Протримали мене дві доби і нарешті відпустили. Як я зрозумів, з Ленінграда підтвердили, що там такий мешкає, і дійсно працює перукарем. Проте, думаю, більше важило те, що в мене забрали гроші. На мені вже заробили, і тепер важливо було мене здихатися, щоб я не бовкнув комусь із їхнього начальства.

Як я і розраховував, знайшовши великі, як на той час, гроші в моїй кишені, далі мене не обшукували. Не сподівалися, що в простій людини ще щось може бути.

Коли відпустили, я відразу сів на перший поїзд, що прямував до Ковеля. Зранку виїхав, а під вечір був на місці. Тепер до моєї домівки було рукою подати. Напруга всередині мене росла так, що аж ніби гарячка у голові і грудях з'явилася, аж тремтіти почав.

Якось повезло, що Ковель я покинув без пригод. Вийшов на дорогу в нашу сторону і сів на попутку.

До села свого вирішив не доїжджати, щоб не зустрівся хтось знайомий. Вийшов біля сусіднього. А там напрямки лісом і полем додому. Тут я знав кожен клаптик землі. Хоча багато чого змінилося. Ліс виріс. Канави заросли верболозом. Від деяких хат на хуторах залишилися тільки розвалини. Але орієнтири були. То старі липи над дорогою, то одинокий столітній дуб, то болото за селом.

Я важко, але впізнавав нашу місцевість. Наші Сліпські корчі, Пожар, Мирхівка, Баб'є. Змалечку сходжені мною місця і їхні назви, що не забуваються. Хоч був вже пізній вечір, але літо – то все було добре видно.

Як стемніло, підійшов до нашої хати. Не було ясенів і горіха – мабуть всохли. Не брехав собака – напевне стара сучка Гавка давно здохла, а нової не завели. Чомусь немає огорожі, воріт або хоча б жердини якоїсь на кілках. Не схоже на батька. Аж у серці мені кольнуло. Чи живий ще?

У вікнах не світилося. Я підійшов і тихенько пошкряботів у шибку. Прислухався. Ані звуку. Постукав дужче. Знову ніякого звуку. Підійшов до дверей, намацав клямку, штовхнув звично досередини. Двері голосно заскрипіли, і мені в ніс вдарило необжитою хатою, пустою. Під ногами відчув якийсь мотлох і уламки дощок. Остаточно зрозумів – у хаті не живуть.

Вийшов надвір і сів на старому пеньку. Виглянув місяць. Десь поряд в бур'янах не замовкали цвіркуни. Тепла літня ніч огорнула мене великим розпачем, боєм і безліччю запитань. Де мої? Чи живі? Чи вже на тому світі? Чому в добрій ще хаті ніхто не живе? Куди тепер податися?

Важкі думки, неначе докучливі блохи, обсіли мою голову.

Просидів, напевне, з годину.

Потім походив по двору і згадав, де тут що колись було. Он там був квітник, і мати завжди садила матіолу, що зустрічала мене густим запахом, як вертався поночі з вечорниць. Он там, біля сараю, батько на великій дубовій колоді клепає косу. Колода майже згнила, але ще стоїть на місці. За хатою був льох. Тепер напівзасипана яма, в яку ледь не провалився.

Колодязь був на місці. Хтось із сусідів напевно брав у ньому воду, бо було прив'язане відро, а камінний круг, на який ставили відра, був мокрий. Круг, казали, ще дід поклав. Скільки вже він тут лежить? Може сто років. Переживе всіх. Чи то вже пережив?

Тишком витягнув піввідра води і жадібно напився. Тепер до останньої своєї жилки почув, що я вдома. Вода була такою ж, як і в моєму дитинстві і юності. Ні з якою в світі незрівняна вода з нашого колодязя. Це її я не міг напиться спекотними літами, як приходив втомлений з косовиці. Це її носив я щодня до хати, щоб варити їжу, умиватися, прати білизну. Це нею я напував нашу корову і нашого з батьком улюбленця – коня Лисого.

Цей колодязь я колись підкопував, як води не стало, і пережив у ньому страх глибини, задухи, браку повітря, тісноти. А десь там, як мені здавалося, високо вгорі, бачив я з глибини колодязя синє-синє небо і зорі. Серед білого дня. А може і не бачив зір тих, бо скільки-то вже проминуло часу, і скільки то води вибрали з нашого колодязя.

Я ходив по своєму дворі, натикався на різні речі, і переживав неспробовані раніше гострі почуття. Як доторкався чи бачив щось мені знайоме – то радів невимовною радістю, як від чогось живого. А як не знаходив чогось звичного, то хотілося плакати. Ні, не плакати — волати і кричати до самого неба, жалітися на гірку долю, що розвела мене з Батьківщиною і ріднею.

Схаменувся, аж коли посіріло на небі. Скоро стане видно, і треба мені кудись ховатись, щоб ніхто не побачив. Хто його знає, які тепер мої сельчани? Що зробили з них совети та їх влада? Як не з доброї волі, то може зі страху видадуть мене – і тоді мені не минути лиха.

Подумавши, вирішив іти до тітки Тетяни.

Вона жила на другому кутку села – на Буслявці. Пішов городами, поза селом, щоб ні на кого не натрапити.

Як постукав, тітка довго не хотіла пускати. Не впізнала. Не йняла віри, що то я, бо ж для неї нібито з того світу звалився. Ледь умовив, нагадавши їй трохи такого, яке знали тільки вона та я, та про те, що було у нашій сім'ї не для чужих вух.

Пустила. Обнялися і зацілували. Обоє ніяк не могли усвідомити, що то ми, що живі і зустрілися.

Як відійшли від несподіванки, то довго не могли надивитися одне на одного. Хоч роки і змінили нас, але щось невлучно рідне, знайоме в очах, руках, давало знати те, що добре знали ми раніше. А голос тітки майже не помінявся. Я слухав її, закривши

очі, і почував себе зовсім юним, таким, яким не раз приходив до цієї хати.

— Немає вже твоїх, сину, нікого немає, - почала сумну розповідь тітка Тетяна.

— Як ти подався із села, то десь через рік приїжджали радянські воєнні, всі в шкіряних портупелях, із пістолетами в кобурах на боці. Ходили по хатах, розпитували, викликали багатьох до себе. Все хотіли знати, куди ти та ще кілька хлопців поділися після того, як побили-постріляли вас по лісах.

Не взнали нічого. А батька, матір та брата з сестрами забрали до Сибіру. Багатьох тоді забрали. І Юстину твою туди ж повезли.

Більше про наших нічого не чула, ніякої звістки не дали. Дехто повернувся не так давно, але про наших нічого не було чути. Мабуть, згинули там назавше. І могили їхньої ніколи не знайдемо.

Одразу після війни був голод, а потім погнали нас у колгоспи. Силою заставляли. Різні пакості видумували, тюрмою лякали. Прислали людей з тих країв, де радянська влада панувала давно. Ці чужинці-комуністи стали за всіма наглядати, зайняли всі керівні посади, пишуть доноси, дивляться, щоб ніхто проти влади нічого не замишляв. Самі нічого робити не вміють. Тільки командують та советські лозунги розвішують, де можуть. Церкву нашу зруйнували. Тепер, щоб дітей похрестити чи покійника відспівати, треба їхати до Ковеля, щоб священника привести. Там ще одну церкву чомусь залишили. Одну на ціле місто.

Дітей в школі приймають у якісь жовтенята, піонери, комсомольці. Скрізь змушують вивішувати портрети Леніна та інших вождів. Скоро, напевно, в хлівах будуть вішати їхні портрети.

В хаті вашій якийсь час жив уповноважений з району, а тепер його кудись перевели, то ніхто не живе.

То вже інша країна, сину, тобі тут робити нічого.

Гірко-гірко стало мені від тих тітчиних слів. Як обухом сокири вдарили по голові. Довго я сидів і не міг прийти в себе. Виявляється, що приїхав у пустелю. Забрали в мене все, що було дорогим, до чого порвався я всі роки, для чого ризикував життям, перетинаючи океан.

Виходить, немає тепер мені чого тут залишатися.

Напившись гіркоти та сповнившись жалем, став я наче каменем посеред поля.

— Сховатися тобі треба, - сказала тітка, — не можна на очі нікому показуватися. Візьми з'їж що-небудь, бо ж з дороги голодний, напевно, та йди на горище. Там у сіні день пересидиш, а далі будемо вже бачити, що робити.

— Їсти не буду. Не полізе. Піду може висплює.

В запашному сіні провалився я в глибокий сон.

Приснилася мені моя Юстина. Нібито йдемо ми нашими лісовими місцями - Вижвою, де завше любили гуляти. Взялися за руки, і я щось захоплено розповідаю, а Юстина - слухає. Цвіте вереск, довге березове віття грає на вітрі. Кує зозуля.

— Зозуле, зозуле, — гукає Юстина, — накуй нам років та щастя.

Ми стоїмо і рахуємо, скільки ж тих років нам судилося. Зозуля покувала трохи та й

замовкла. Юстина засмутилась, похмурніла, а я розсміявся:

— Не зважай, Юстю, то ж неправда, що зозуля може років накувати. Вона ніколи довго не кує.

— Ох, Андрійку, що ж то нас чекає? Яка то доля в нас буде? Якби ж то знаття.

Розкрив очі, як знову потемніло. Їсти так і не став. Вирішив піти на могилки. Провідати могили діда і баби, дядька Івана.

На старому кладовищі нічого не змінилося. Тільки заросло дуже. Деякі могили стояли без хрестів.

Своїх я знайшов швидко. Колись я бував тут часто. На Великдень клав крашанки, в поминальні дні молився за упокій разом з родиною та нашим старим батюшкою, інколи приходив порядки наводити.

Біля дідової могили ріс великий старий ясен. Тут біля нього в літній тиші я і примостився.

Молився довго, згадував діда, бабу, родину нашу.

Стояли вони перед моїми очима всі, як живі.

Згадував Юстину, її посмішку, голос, косу. Думав, куди занесла її доля?

Всміхалася мені мати, бачив зашкарублі мозолисті руки батька. Стояли мої батьки, брат, сестри. Всі молоді, гарні, такі, як залишилися в моїй пам'яті.

Довго гомоніли зі мною, затишно і добре було мені в їхньому товаристві, давно так не було добре. Здається, що я навіть заснув, чи то впав в якийсь такий стан, наче знепритомнів.

Через якийсь час прийшов до тями, і усвідомив знову всю порожнечу, всю чужину, що була навколо, поза могилками. І знову такий взяв мене розпач, така гостра розпука, так все в мені напружилось, що аж щось стрельнуло всередині. Неначе блискавкою обдало.

І я кудись відлетів. Побачив довгу-довгу просіку, нібито у зеленому лісі, а десь далеко яскраве, сліпуче світло.

Я зрозумів, що моя душа покинула цей світ, і відійшла до Більшості, туди, де вже була вся моя велика рідня, односельці, побратими, хлопці і дівчата з нашого села. Всі, хто встиг мене випередити на цьому незворотньому шляху.

Юстину забрали в 46-му за те, що збирала одяг та харчі хлопцям, які ще залишилися в лісі.

Без суду і слідства відправили до Сибіру.

Прийшлося їй сьорбнути горя і пройти через велике випробування. Смерть і наруга чатували на кожному кроці.

Всякому нелегко в сибірських таборах, але красивій дівчині – найважче. Охоронці, табірні начальники, закоренілі кримінальні злочинці дивилися на неї як на поживу та за будь-якої нагоди намагалися зробити своєю власністю. Скільки тоді гарних дівчат змушені були стати рабнями всіляких відлюдків, щоб вижити.

Юстині повезло. Зустріла в таборі великого начальника, який її пізнав. Колись робив у міліції в Ковелі і дуже важко захворів. По всіх лікарнях кидався, але нічого не

допомагало. Спасла його Юстинина баба, що зналася на травах та замовляннях. Вилікувала. Руки бабі цілував. Казав, що довіку не забуде.

Попри страшну службу видно щось у ньому залишилось людського, а може то бабині заговори далися взнаки.

Бо все ж таки не забув. Дав команду, щоб ніхто Юстини не чіпав, бо голови повідриває. Видно дуже вже того начальника боялися, бо хоч і дивилися зажерливо на дівчину, але домагатися чи збиткуватися ніхто не смів.

Робота в таборі була важкою – ліс валити. В мороз, холод, сльоту і жару треба було щодня до останніх сил тягнути каторжну лямку, убивати по каплі здоров'я і залишки молодості.

Єдине, що тримало на світі і давало трохи сил – думки про її Андрія.

Згадувала його день і ніч. Коли лягала спати і вставала, коли гнали в колоні з собаками на роботу, коли стояла на довгих перекличках під дулами автоматів, під час важкої роботи та в короткі часи відпочинку.

Згадувала, як гуляли вони по їхній рідній Вижві і як кувала зозуля, згадувала як проводжала його до війська, в ліси, як зустрічалися, коли приходив інколи в село зі зброєю в руках, і як вони тоді ховалися від ворожих очей.

А ще молилася. Кожен день просила у Бога, щоб дав доброї долі Андрієві, щоб зберіг від лютої напасті, щоб не потрапив він до тюрем та таборів, як вона, та щоб мав щастя за себе і за неї.

І вірила. Де б не була і як би тяжко їй не було, не покидала віри, що зустріне ще з Андрієм, що буде ще їхня стріча.

Дівчата, з якими прийшлося нести поневір'яння, пробували її відволікти від тих думок, опустити з неба на землю:

— Хіба ти не бачиш, Юстино, що вже не вибратися нам звідси? Що тут, скоріш за все, загинемо та ніхто і знати не буде, де ми поділися? А як пощастить вижити, то 25 років — строк великий. Вернемося старими, немічними, зношеними бабами. Такими, що не вгадати, ні впізнати.

Та Юстина не піддавалася на ті тверезі судження своїх товарок. Весь час твердила одне: "Ми ще стрінемося з Андрієм. Обов'язково стрінемося".

А з часом стала казати, що якщо не вдасться зустрітися на цьому світі, то зустріч станеться на тому. І буде вона обов'язково радісною, і будуть вони ще щасливі разом.

Поховали мене поряд з дідом і бабою.

Село звершило великий подвиг – ніхто не виказав, хто я такий, хоч більшість впізнали.

Поховали як приблуду. Правда, домовину зробили добру, постарався дід Петро, що колись був нашим сусідом, як ще жили на хуторі під Сліпськими корчами.

Тітка Тетяна привезла священика, зварила коливо, і всі вподумки згадали моє ім'я.

В цей час за багато тисяч кілометрів від наших могилок, в сибірській тайзі, впала ялина. Впала прямо на гарну ще українську дівчину Юстину, яка ніколи не знала чоловіка. Продавила їй груди і раптово віддала в руки смерті.

Дівчата, що робили разом з нею, підбігли рятувати, та було пізно. Юстина була вже поза цим грішним світом. Але лежала, як жива, і посміхалася. Так посміхалася, неначе побачила в останній момент щось дуже приємне і гарне.

Дівчата помітили ту посмішку і ту радість на обличчі Юстини, та хтось вголос сказав: "Мабуть таки зустрілися".

А я тепер спочиваю під старим ясенем та спостерігаю за тим, що робиться в селі.

Знаю, що вже залишилось недовго. Скоро настане кінець радянській владі. Розпадеться і розвіється, як попіл за вітром. Повернеться Україна. В селі побудують церкву, і будуть на Паску ходити навкруг неї хресним ходом, на Водохреща святити воду, на Різдво – колядувати.

По всій Україні будуть вітатися нашими гаслами і співати "Ще не вмерла Україна".

Світ знову поміняється. Страшне, жорстоке вселенське кровопролиття закінчиться.

Сільський вчитель історії Петро Андрійович, буде розповідати дітям в школі, що було колись в Україні велике повстання проти страшного і підступного ворога – советів. І що ми в тому повстанні гідно стояли. Що ніхто і ніколи в світі, ніколи в історії не чинив такого спротиву такій великій силі, і що ми трималися більше десяти років. Що молоді і гарні пішли ми на смерть, і на величезні поневіряння, не заради себе, не заради якоїсь своєї користі, — а за народ наш, за віру нашу, мову, за наші звичаї, і наші могили.

За свого земного життя я часто задумувався, чому в великій війні 20 століття, яка забрала найбільше життів за всі часи, які пам'ятали люди, загинуло найбільше нас, українців, достеменно більше, ніж будь-яких інших народів.

Тепер мені, здається, що за наше працелюбство, прагнення правди, за молитви і страждання наші, ми заслужили на те, щоб відійти раніше в кращі місця, де немає тих, що створили таке величезне зло на нашій землі, а є для нас спокій і благодать.